

JAN VAN RIEBEECK IN SCHIEDAM

Was Jan van Riebeeck een Gelderse of een Zuidhollandse jongen? Wie heeft meer recht op hem, de stad Culemborg, waar hij in 1618 geboren is in het huis "De Fonteijn" (zoals thans wel afdoende vaststaat) en zijn eerste twee of drie levensjaren onbewust van de stad zijner inwoning heeft doorgebracht, of wel de stad Schiedam, waar hij van zijn derde tot zijn twintigste levensjaar heeft gewoond en meermalen is teruggekeerd?

De gemeente-archivaris van Schiedam, drs. G. van der Feijst, meent, dat aangezien Jan is opgegroeid en school gegaan heeft in deze stad en daar getrouwd is, deze havenstad voor hem veel meer heeft betekend dan het landelijke Gelderse rivierstadje Culemborg, waar hij zelden teruggeweest is. De gemeente-archivaris heeft dit op 7 april 1971 overtuigend uiteengezet in een voordracht voor bestuursleden van "die Suid-Afrikaanse Stigting Jan van Riebeeck", te weten de voorsitter rechter V. Hiemstra, Dr. Willem Punt Sr. (directeur van de "Stigting Simon van der Stel", d.i. de Z.A. Bond "Heemschut") en Willem Punt Jr. en hun metgezellen uit Nederland, nadat deze heren de opening van het gerestaureerde Van Riebeeckhuis "De Fonteijn" te Culemborg hadden bijgewoond. Hij heeft Afrikaners en Nederlanders rongeleid door zijn stad en de tastbare herinneringen aan de stichter van de Kaapkolonie getoond, zoals de plaats waar zijn ouderlijk huis heeft gestaan, de gevelsteen welke nu nog aan dat huis herinnert, de Grote Kerk, waar hij getrouwd is met Maria de la Queillerie en de acten in het gemeente-archief waaronder Jans handtekening staat. Het is de zeelucht door Jan in de drukke haven van Schiedam opgesnoven, welke hem naar overzeese landen heeft gelokt.

Hiertengenover moet men opmerken, dat ook het landelijke Culemborg zeelieden en koloniale bestuurders naar Nederlandse gewesten overzee heeft gestuurd¹. Dat de meeste Zuidafrikaanse toeristen toch bij Culemborg als de oorsprong van hun volksplanting blijven en niet altijd Schiedam bezoeken, moeten de Nederlanders hun maar ten goede houden. Twee bakermatten voor hun natie is wat veel tijdens hun meestal vluchtige bezoeken aan het oude stamland.

De tekst van de voordracht van de Schiedamse archivaris is ergens tussen Nederland en Zuid-Afrika tussen de wal en het schip gevallen, maar dank zij een duplikaat in zijn bezit kan hij hier worden afgedrukt, tezamen met enige afbeeldingen, welke Van Riebeecks hechte banden met Schiedam weergeven.

Bovendien is hier nog een Gordonstraat, welke herinnert aan kolonel Robert Jacob Gordon, overleden bij de Britse bezetting van de Kaapkolonie in 1795. Als officier van de voormalige Schotse brigade, welke in de 17de eeuw des winters in Schiedam was gelegerd, had hij familiebanden met Schiedam. Jan van Riebeecks vader Anthony was enige

¹Zie P. J. W. Beltjes (stadsarchivaris van Culemborg), *Culemborg overzee. Een vluchtige verkenning met het meer dan vier eeuwen oude huis De Fonteyn als dankbare aanleiding, met een inleiding door Ton Koot*: Uitgave van de Vereniging van Vrienden van het Van Riebeeckhuis, Culemborg 1971, 36 blz.

tijd chirurgijn in dienst van dat oude vreemdelingenlegioen van de Nederlandse republiek.

Dr. C. de Jong.

„Mijnheer de Burgemeester, mijne heren wethouders, dames en heren, Deze dag, 7 april (1971), is het precies 319 jaar geleden, dat Jan van Riebeeck voet aan land zette in de Tafelbaai om daar in opdracht van de Verenigde Oostindische Compagnie het fort De Goede Hoop te stichten. 319 Jaren vormen geen jubileumjaar en de aanleiding van uw bezoek aan de plaatsen waar de grondlegger van de Nederlandse volksplanting aan de Kaap heeft geleefd, is dan ook van andere, heel bijzondere aard, namelijk de voltooiing van de restauratie van Jan van Riebeeks geboortehuis in Culemborg.

„Bezien wij uw tocht van vandaag, dan komt het mij voor, dat u eigenlijk eerst nu bent in een stad, op een plaats, die een belangrijke rol in Van Riebeeks leven heeft gespeeld. Immers hoewel de plaats waar men geboren is, niet onbelangrijk mag worden genoemd, noch het gegeven van iemands afstamming en verwantschappen over het hoofd mag worden gezien, is het toch vooral de plaats waar men opgroeit, waar men zijn jeugd doorbrengt, die beslissend is voor de vorming van iemands persoonlijkheid. En het is in Schiedam, hier en nergens anders, dat Jan van Riebeeck die meest beslissende fase van zijn leven heeft doorgebracht.

„Ik roep nog even de feiten in uw herinnering terug. Op de leeftijd van 3 jaar, in 1622, hierheen verhuisd, is hij pas op de leeftijd van 20 jaar vertrokken, in 1639. De verhuizing van Culemborg naar Schiedam kwam neer op het verwisselen van een rustig landstadje voor een drukke, rumoerige haven- en handelsstad. Laten we ter illustratie eens luisteren naar wat een tijdgenoot over Schiedam schrijft. Deze, de Atlas van Blaeu, beschrijft de stad in 1648 als volgt: “Sy is in redelijk welvaren door 't uytreden oft toerusten van vele haringbuysen; en vele van d' inwoonders sijn zeevarende lieden: want sy is welgelegen op de Mase, en heeft een lange haven. Het maken van touwen en netten bloeyt hier door de schipvaart en haringh-vangst”.

Het is de beschrijving, die past bij deze stad, die toen nog niet alom bekend was door haar — latere — industrie: het gedistilleerd. In deze haar vóór-industriele periode was Schiedam een stad met een haven vol schepen. Het leven moet er even bont en kleurig zijn geweest als in elke andere havenstad aan de Maas, of waar dan ook, Amsterdam de metropool uitgezonderd. Het moet er geroken hebben naar teer en de zilte zeelucht. In de gemeentelijke archieven zijn de namen van schepen en schepenlingen bij honderdtallen te vinden. We vernemen bij raadpleging van deze bronnen, dat de Schiedammers in de eerste plaats de visserij bedreven, maar daarnaast ook met hun schepen voeren naar verre landen, zoals naar Frankrijk om wijnen te halen, naar Portugal om zout, naar Brazilië om suiker, naar de Baltische landen om koren, en naar Engeland om leer en wol. Verder voer nog een enkele Schiedammer ter walvisvangst naar de noordelijke zeeën.

„Waar anders dan hier, vraag ik u, waar anders dan hier zal Jan van Riebeeck de weg naar de zee gevonden hebben? Toch niet tijdens zijn kleutertijd in Culemborg? De rivier, de havens, de schepen, de aan een havenplaats zo geheel eigen geuren, zij alle moeten de ondernemingslust in de jonge Van Riebeeck hebbend gewekt. Zijn vader Anthony ging hem voor, zegde het regiment van kolonel Morgan vaarwel en voer als chirurgijn in dienst van de Noordse Compagnie te walvisvaart naar Spitsbergen. Dit gebeurde in 1636 en het is niet uitgesloten, dat Jan zijn vader als leerling-chirurgijn vergezelde.

„Wij kunnen ons nu afvragen, welke sporen het verblijf van de Van Riebeecks in deze stad heeft achtergelaten. Zoals reeds is gememo-reerd, ontstond de band met deze stad in 1622, toen Anthony, Jan's vader er zich vestigde. Van hem zijn enige handelingen bewaard gebleven, zoals de doop van drie hier geboren kinderen en de vermelde reis naar Spitsbergen. De voornaamste daad was echter wel de aankoop van een huis in 1630. Wij weten waar het heeft gestaan, aan de Lange Kerkstraat. Het oorspronkelijke huis is aan het einde van de vorige eeuw, in 1899, wegens bouwvalligheid gesloopt en heeft plaats gemaakt voor een nieuw pand. In de gevel van dit nieuwe pand is in 1952 een bedenkssteen aangebracht, aangevend, dat ter plaatse Jan van Riebeeck, de "grond-legger van die Kaapkolonie" gewoond heeft van 1630 tot 1637. De steen werd onthuld door de toenmalige Ambassadeur van de Unie van Zuid-Afrika, Zijne Excellentie Kolonel Hoogenhout. De band met deze stad werd verbroken in 1639, toen Jan in april van dat jaar dienst nam bij de kamer Delft van de Verenigde Oost-Indische Compagnie en als onderchirurgijn met het schip 'Het Hof van Holland' uitvoer naar Oost-Indië. Bij zijn terugkomst in patria — in 1648 en als koopman — vestigde hij zich in Amsterdam, maar verloor niet het contact met Schiedam. Zijn familie woonde hier, onder wie zijn stiefmoeder Elsgen Burgers en zijn zuster Geertruid. Hij moet hen wel meerdere malen bezocht hebben, want hoe anders zou hij in contact zijn gekomen met Maria (de) la Queillerie, dochter van de Rotterdamse Waalse predikant Abraham de la Queillerie en Maria du Bois, en 11 jaar jonger dan hij?

„Op 11 maart 1649 sloot hy met haar een huwelijkscontract en ging in ondertrouw. Op 28 maart d.a.v. huwde hij haar in de Grote Kerk alhier. Het jonge paar vestigde zich te Amsterdam. In hetzelfde jaar valt nog een bezoek van Jan aan Schiedam vast te stellen, namelijk toen hij op 21 oktober als getuige optrad bij het huwelijk van zijn zuster Geertruid. Het hoeft niet zijn laatste bezoek te zijn geweest; zo kan hij bijvoorbeeld aanwezig zijn geweest bij de begrafenis van zijn stiefmoeder, de reeds genoemde Elsgen Burgers, in juli 1651. Het zijn echter slechts gissingen, die niet vallen te bewijzen.

„In dit relaas in kort bestek over de relatie van Jan van Riebeeck met Schiedam zijn reeds alle plaatsen genoemd, die voor u als bezoekers van belang zijn. De voornaamste zijn het huis in de Lange Kerkstraat en de Grote Kerk. Deze plaatsen zullen wij zo dadelijk gaan bezoeken. Eerst gaan wij over the Lange Haven naar die Grote Markt. Hier staat

het stadhuis, waar de ondertrouw door de Commissarissen tot de huwelijkszaken werd opgetekend. Het gebouw had in Van Riebeecks dagen andere contouren dan het huidige. Dit komt, omdat de 18e eeuwse stadsbestuurders in een misplaatste progressiviteit met hun tijd wilden meegaan en het prachtige laat-Middeleeuwse gebouw hebben doen schuilgaan achter een nieuwe aan de eigentijdse smaak aangepaste bekleding. Wat voor u van belang is te weten, is, dat het gebouw in wezen het zelfde is als in Van Riebeecks dagen.

Voorbij het stadhuis lopen we de Lange Kerkstraat in naar nummer 36, het pand waar Jan vanaf zijn 11de tot aan zijn 18de jaar heeft gewoond. Ook hier is het uiterlijk van de stad veranderd, want eertijds lag hier een gracht en waren aan het einde van de straat de stadswallen zichtbaar. Schuin tegenover de woning staat de Grote Kerk, die we na het bezichtigen van de gevelsteen zullen bezoeken. De koster zal u daarbij rondgeleiden. Aanschouwd heeft Jan van Riebeeck vele zaken, die er nu nog zijn, zoals de kansel, het doophek en het orgel. Hier is de plaats, waar het verleden nog het meeste voelbaar is.

Om dit gevoel voor u te verhogen, te intensiveren, heb ik — of liever: hebben wij — van het archief — een aantal documenten geëxposeerd, die u — naar ik hoop — in vrijwel lijfelijk contact met Jan van Riebeeck en zijn familie zullen brengen. Ik vrees, dat bij het aanschouwen van deze stukken, de herinnering aan Culemborg bij u zal vervagen. Onder andere zult u aantreffen de koopakte van het huis in 1630; de scheepsverklaring uit 1636, waaruit blijkt, dat Anthony ter walvisvaart naar Spitsbergen is geweest; het huwelijkscontract, de ondertrouw-akte en de trouwakte van Jan en Maria de la Queillerie.

„Hier zal het einde van de wandeling zijn bereikt en zullen wij afscheid van elkander nemen. Uit de aard der zaak is het een kort verhaal geworden en ik dank u voor uw aandacht.”